

Forskarbiografin som ett samhällsvetenskapligt verktyg

av Christer Lindberg

Abstract

This paper is a discussion about the use of biographies in social research. It departs from my doctoral thesis entitled *Erland Nordenskiöld: en antropologisk biografi* which discussed the professionalization of anthropology in Sweden. The following presentation is a discussion regarding the role of Erland Nordenskiöld as a pioneering anthropologist and the scientific professionalization as a strategy designed, amongst other things, to limit and control the supply of entrants to an occupation in order to safeguard or enhance its market value. Thus, I am following scholars like Frank Parkin and Pierre Bourdieu.

Christer Lindberg, Lund University, Department of Anthropology, Box 114, S-221 00 Lund.

Socialantropologi kan definieras som studiet av människan som en social varelse. Det är en vetenskap som av tradition sökt sig till främmande samhällen – till människor som tidigare ofta karakteriserades som "primitiva", numera inkluderade i diskursbegreppet den Andre. Väl inbäddat i förståelsen av den "primitiva" eller förhistoriska människan ligger föreställningen om att någon individualitet i modern västerländsk mening inte står att finna – ju avlägsnare från centrum (rumsligt eller tidsligt), desto lägre grad av individualisering. Vetenskapliga paradigmen som marxism, fransk strukturalism eller amerikansk sociologi i Parsons anda har ytterligare förstärkt anonymiteten genom att betrakta samhällen eller kulturer som *sui generis*, överorganiska. Till detta skall läggas att antropologin, också av tradition, helt dominerats av fältarbetet som tradition – en verksamhet där stort kapital investerats i att göra observatören osynlig. Undantag finns – t.ex. Paul Radins tidiga individorienterade antropologi och 80-talets experimentella antropologi – men de överskuggas helt av stam- eller samhällsmonografierna. Resultatet har, för det första, blivit att den antropologiska beskrivningen har lyft fram ett vi/de perspektiv där enbart den sistnämnda kategorin har studerats. Detta är i och för sig helt naturligt om vi utgår ifrån att antropologin – studiet av den Andre – utgör en del av modernitetens identitetsstruktur. För det andra, måste vi även konstatera att denna utveckling av ämnet har bidragit till att den egna disciplinhistorien är ett relativt outforskat fält. Återigen kan förändringar skönjas – i USA och England har man på sistone inrättat studiet av ämnets historia som en underdisciplin. På hemmaplan förefaller dock sådana tendenser mycket avlägsna – till dagens datum står det inte ens att finna ett referensverk om den nordiska antropologins uppkomst och utveckling.

Intresset för biografin som genre har ökat markant på senare år, och så även för

underkategorin forskarbiografen (Shortland & Yeo 1996). Som intresserad av antropologins teoretiska utveckling har jag själv funnit det fruktbart att använda levnadsbeskrivningen som ett ramverk till förståelsen av teori och skrivna verk, t.ex. Sir James Frazers *Den Gyllene Grenen*, Franz Boas humanistiska antropologi, och Claude Lévi-Strauss strukturalism. Dessa levnadsskisser samlades i *Antropologiska porträtt* (1993) och följs i skrivande stund av *Antropologiska porträtt 2* (1997) innehållande bl.a. den amerikanske pionjärantropologen Lewis Henry Morgan. Steget till en fullständig forskarbiografi var därför inte långt och resulterade i min doktorsavhandling *Erland Nordenskiöld: en antropologisk biografi* (1995), senare omarbetad till *Erland Nordenskiöld: ett indianliv* som publicerades i serien Svenska Lärde 1996. Målsättningen med studien var främst att kartlägga tillkomsten av disciplinen "allmän och jämförande etnografi" (sedermera antropologi) men även att försöka förstå tid och samhälle via ett individuellt liv, dvs. använda biografen som ett samhällsvetenskapligt verktyg. Detta bidrag till symposiet om forskarbiografen är en diskussion kring de teoretiska val och antagande som ligger till grund för biografen om Nordenskiöld.

*

Friherre Nils Erland Herbert Nordenskiöld (1877-1932) var son till den store Adolf Nordenskiöld som med sin Vegafärd skrev in släktnamnet för evigt bland de svenska upptäcktsbragderna. Till sekelskiftets begränsade forskarkrets räknades även Erland Nordenskiölds äldre bror Gustaf som kartlagt de berömda klippboningarna i Mesa Verde (USA) och kusinen Otto Nordenskiöld som bedrev utforskning av ishaven. Efter broderns tidiga bortgång i TBC och faderns död 1901 var det den yngste sonen som skulle föra det berömda namnet vidare. Erland Nordenskiöld gjorde det som etnograf och antropolog med Sydamerikas indianer som sin specialitet. Han tillbringade sammanlagt tio år i fält fördelat på sex expeditioner till bl.a. Argentina, Bolivia, Peru och Panama. En obetydlig slumrande etnografisk avdelning vid museet i Göteborg förvandlade han till ett specialiserat etnografiskt museum som rönt internationell uppmärksamhet. Karriären kröntes med en personlig professur i allmän och jämförande etnografi vid Göteborgs Högskola.

Tid, tankar, ting och individer befinner sig i rörelse, skriver Jan Olof Nilsson i sin avhandling *Alva Myrdal: en virvel i den moderna strömmen* (1994:37). Med referens till Torsten Hägerstrands tidgeografiska perspektiv konstateras att individer förvisso inte är trajektorier, men att de inte kan undgå att avsätta dessa i tidrummet. Ur ett strikt tidsgeografiskt perspektiv kan man alltså säga att färdriktningen för Erland Nordenskiölds livsbana avtecknas i tid och rum. Min avhandling avvek emellertid något från Hägerstrands tidsgeografi genom att fokusera sociala rum och samhällseliga kontexter. Några av dessa utgjordes av:

- Den nationella yran efter Vegabedriften där Sverige på allvar tagit upp den fredliga kampen mot England, Frankrike och Tyskland.
- Stockholm som ett kulturellt centrum och Göteborg som ett ekonomiskt.
- Politiska omvälvningar såsom arbetarnas fackliga mobilisering, unionsupplösningen och pansarbåtsfrågan.
- Första Världskrigets verkningar i form av livsmedelsblockader, hungerskravaller och spanska

sjukan.

– Den ekonomiska depressionen som följde efter krigsslutet.

Uppgiften blev att kartlägga Erland Nordenskiölds liv och forskning – en människa verksam i en speciell tidsepok och i en speciell miljö. Speciella i den meningen att de är hemmahörande i det förflutna och föremål för rekonstruktion. Kvar finns minnen – de märken som tiden har valt att bevara av Erland Nordenskiölds liv – i form av böcker, artiklar, samlingar, anteckningar, brev och andra människors minnen. Kvar finns också konsekvenserna av de val han gjorde under sin livstid – goda val som lämnat ett bestående arv till eftervärlden, val utan betydelse som sedan länge fallit i glömska och dåliga val som underminerat uppskattningen av hans existens i vår värld. Vad som existerar är en serie fragment som genom en serie nya val – denna gång gjorda av författaren – blir möjliga att hänga upp som pusselbitar i ett ramverk rekonstruerat som Erland Nordenskiölds liv. Det är diablerier som matas fram, tvådimensionella till sin karaktär. Det är biografikerns uppgift att ordna bildflödet och förse oss med den tredje dimension som saknas. Ett vaket öga strävar efter nyanserna som präglar såväl individens beteende som enskilda situationer. Därefter följer det vanskliga företaget att placera det specifika i förhållandet till det generella – att inte förfalla åt individfixering och samtidigt undvika övertolkning. Av tradition har det varit romanförfattarens uppgift, men även socialantropologins deltagande observationer har ibland på ett lysande sätt använt metoden. Precis som i romanen ligger äventyret hela tiden nära i avhandlingen. Det finns inte någon anledning till ursäkt eftersom Erland Nordenskiöld var en äventyrens man. Äventyret var en väsentlig del av hans självbild – en naturromantiker med en fot kvar i ungdomslitteraturens värld. Men han var också en äventyrare i annan bemärkelse – något som kom till uttryck i den fantasi och djärvhet som utmärkte hans forskning. Vetenskapen var inte ett yrke i vanlig bemärkelse, utan ett kall. I sin skildring av Roald Amundsen konstaterar Roland Huntford att dennes polarforskningar verkligen var en kallelse. Pengar betydde ingenting förutom som medel att fullfölja uppdraget (Huntford 1988: 8-9). Den danske nationalhjälten Knud Rasmussen upplevde samma känsla: "...som i en hägring såg jag det mäktiga landet, där jag själv hörde hemma och där stora uppgifter, ända sen jag själv mognade till man, hade utlöst mina krafter till handling" (Goosch 1993:103). Nordenskiöldarna, såväl fadern som sönerna, drevs till sina forskarbragder av samma känsla. Att utforska det okända var ett nationalprojekt som uppsökte den enskilde individen. I det avseendet skiljer sig vetenskapsmannen från sekelskiftet avsevärt från vår tids sanningssökare.

Biografins stora betydelse ligger inte i den eviga frågan om individens roll i historien är av magnitud eller underordnad betydelse, eller om levnadsberättelsen skildrar det typiska eller atypiska i en specifik tids- och rumsmässig lokalisering. Vad som gör biografien till ett samhällsvetenskapligt verktyg är dess förmåga att låta två dimensioner mötas och analyseras på nytt – att i efterhand konfrontera det objektiva med det subjektiva för att analysera interaktionen, se hur tankar, föreställningar och valmöjligheter formulerades, hur besluten fattades och vilka omedelbara och påföljande konsekvenser de medförde. Det förekommer ständigt en interaktion mellan individernas medvetanden och en objektiv social verklighet. Hur aktören upplevde och agerade utifrån det objektiva utgör en sida av en levnadsteckning som återreflekteras i motsidan, den bild som aktören skapade och förmedlade av det objektiva. I sin analys av biografien som ett antropologiskt verktyg betonar Jacob Gruber "...the visualization of an individual against the backdrop of his time; the reconstruction of an historical period, a culture, through analysis of the behavior of the individuals who enacted it and who were involved in it" (Gruber 1966:8). Vi förmår tränga in i det normsystem och de värderingar som var rådande

i dåtidens samhälle, i vilken grad dessa var möjliga att överträda – kort sagt, vad som var möjligt och icke möjligt. Biografin gör ett nedslag i historien, fixerar tiden och platsen, utkristalliserar tankar och gärningar, en serie mänskliga erfarenheter och relaterar dessa till våra egna erfarenheter. I det här fallet: *Science in the making!*

Att biografin som analysredskap ändå har varit föga uppmärksammas inom antropologin kan tillskrivas ämnets speciella karaktär – en vetenskap där ett stort intellektuellt kapital har satsats på att göra den antropologiske observatören ansiktslös, neutral och lösryckt från sin position som aktör i den globala sociala processen. Bilden av den antropologiska kameleonten har prövats och omvärderats men fortfarande framstår kopplingen mellan det egna samhället, observatören och det studerade samhället som otydlig. Det har påpekats att själva den vetenskapliga strukturen kräver en åtskillnad mellan subjekt och objekt och att antropologen därför sällan reflekterar över att han eller hon själv är en del av den värld som studeras. Ett globalt perspektiv inom antropologin kräver en nytolkning av våra empiriska data och en omvärdering av den ideologiskt skapade kategorin "det primitiva". Som skapelse av en center-periferi representation har antropologin fastnat i en hierarkisk och etnocentrisk bild av världen som uppdelad i kategorierna vi/de. En värld där endast de-kategorin har studerats (Ekholm & Friedman 1980). Att observera observatören har sin givna plats i den globala antropologin – att ge antropologen ett ansikte och förankra disciplinen både i det egna samhället och i det studerade. Nämnde Gruber konstaterar att Lewis Henry Morgan och John Wesley Powell i lika hög grad tillhör den "amerikanska civilisationen" som antropologin (Gruber 1966:16), och vad annat kan sägas än att Erland Nordenskiöld haft en roll både i internationell antropologi och svensk nationalidentitet.

Frågan om förhållandet mellan individernas egenintresse och samhällets allmänintresse berörde redan Montesquieu 1748 i sitt försök att skapa en dynamisk och systemorienterad samhällsteori. Det bestående minnet från hans analys av styrelseskick har blivit den s.k. klimatläran trots att det verkliga nytänkandet i hans polemik med den urgamla naturrätten bestod i *kopplingen* av individ till samhälle – något som fick Emile Durkheim att tala om Montesquieu som grundaren av en ny vetenskap. Kopplingen mellan individ och samhälle har inte gått förlorad inom sociologin men det finns en tendens av slagsida till förmån för den rena samhällsanalysen. Biografin har naturlig styrka i det att individen inte behöver knyts till samhällsanalysen som en i raden av faktorer – kopplingen finns given redan på förhand. Utan människor, inget samhälle och kultur – utan samhälle och kultur, inga människor. En historisk biografi bjuder ytterligare en fördel – ett visst mått av känslomässig distans. Tids- och rumsdistansen öppnar också möjligheten att inplacera det skildrade livsödet i ett långt vidare perspektiv än en samtidsskildring.

Att sociologins tongivande problem måste lösas historiskt konstaterade Philip Abrams i sitt arbete *Historical Sociology* (1982). Inte för att ge historiska arbeten en social kontext eller sociologiska analyser en historisk bakgrund, utan som ett sätt att å ena sidan förstå relationen mellan den personliga aktiviteten och erfarenhet och å andra sidan se att social organisation är något som skapas genom en kontinuerlig process i tiden. Denna process i tiden utgör länken mellan handling och struktur. Så identitet – i det här sammanhanget den biografiska huvudpersonen – innehåller inte bara en personlig historia utan också en social historia. Individen skapar sin egen historia men enbart utifrån en given situation av omständigheter och möjligheter. Arenan är bunden i värld av regler vilka skapas, bryts ned, manipuleras och omskapas av aktörerna. Individens liv är odiskutabelt unikt, men det unika består inte enbart av privata och personliga faktorer utan också av tillgängligheten för historiskt lokaliserade individer inom historiskt lokaliserade sociala världar.

Berättelsen om Erland Nordenskiöld är en antropologisk biografi – inte att räknas till den klassiskt viktorianska forskarbiografen, inte heller tillhörande den senaste genren psykobiografen som via psykoanalytiska teorier försöker påvisa osynliga sammanhang i en persons liv. Psykobiografen förutsätter en föreställning om en yttre falsk mask och en inre äkta – något som Ingemar Nilsson i sin artikel om biografen och självbiografen anser illusorisk: "Metaforen om en personlighetens mask bygger på antagandet att en människa behöver föreställa sig för att kunna hantera det hot som omgivningen innebär. Men vi bär lika mycket mask riktade inåt och manifesterade genom bortträngningar och regressioner" (Nilsson 1992:5). Däremot försöker varje biografiker att sätta sig in i hur människan känner, tänker och drömmer och kanske framför allt att finna nycklar till en djupare förståelse av den porträtterade (Edel 1984:28-30). När man skriver om en forskare och vetenskapsman så är alltid deras idéer, och hur dessa föds ur erfarenheter, av stort intresse. Därmed rymmer porträttet mer än en solitär individ – det inbegriper såväl andra individer som ett dynamiskt samhälle. Det antropologiska i en biografi är att studera aktören som involverad i en diskurs med sin omgivning. Kopplingen är given både till en socialpsykologi i Herbert Meads anda och till den art av tids- och rumsgeografi som Torsten Hägerstrand framarbetat. Genom att betrakta det mänskliga jaget som en subjektiv social, kulturell och intellektuell producent och distributör i kontinuerlig interaktion kan biografen bli mer än enbart en faktakrönika om ett liv. Den antropologiska biografen prioriterar den synkroniska aspekten – att låta tid, rum och person smälta samman och bli till kartläggningen av ett "klimat" eller "anda" i svunna tider (Clifford 1978:42). Erland Nordenskiöld befann sig mitt i den tidiga utvecklingen av antropologin – och blev själv bärare och en del av denna process som innovatör och entreprenör. Biografen om denna gärning har tillkommit i en forskningsprocess som till en viss del motsvarar ett traditionellt fältarbete. Jag har strävat efter att med ett emic- eller inifrånperspektiv skildra en "tidsmässigt främmande kultur". Så långt det överhuvudtaget är möjligt har "huvudinformaten" Erland Nordenskiöld med sina egna ord fått styra innehållet. Det är ofrånkomligt att den historiska förklaringen alltid överträffar den förståelse som fanns tillgänglig när händelserna utspelades. Rekonstruktionen av Nordenskiölds liv uppvisar med andra ord ett klarare sammanhang än vad han själv förmådde uppfatta (Lowenthal 1990:234). Detta intryck förstärks ytterligare då framställningen stundom ger avkall på kronologin för att kapitelvis istället behandla specifika frågeställningar. Dessa har ofta en giltighet som sträcker sig över en längre tidsperiod i Nordenskiölds liv.

Beskrivningen av det unika livet är inte ett självändamål – därmed inte sagt att biografen enbart tjänar ett syfte som biträde åt vetenskapshistorien genom att huvudpersonen används som prisma för att spegla en epok. Förhållandet mellan biografi och historia beskrivs ofta som ett problem – en i mitt tycke överdimensionerad, för att inte säga konstruerad, motsättning. Ämnesgränserna bör uppfattas för vad de är, fallor för hantering av källmaterial. Teori och metod bör växa fram och utvecklas ur problemställningen – de övergripande frågeställningarna måste intaga den centrala positionen. Forskarbiografen om Erland Nordenskiöld integrerar ämnena antropologi, sociologi och historia.

*

Grundelementen är ett liv, en plats och en tid – ett rektangulärt ramverk till det levnadsporträtt som presenteras. Ett liv och en serie av historiska fenomen fångat i sin kontext – inte en kontext utan flera. Dimensionen bör alltid styras av den porträtterade och en biografi måste finna sin egen

längd – de skall vara långa, fastslår principställaren. Därmed måste också varje biografi få sin egen form och struktur – ett unikt sätt att uttrycka det liv som skildras (Edel 1984:28-30, 98). Den teoretiska inramningen har karaktären av ett skelett – eller en galge där bitarna hängs på plats, en efter en, i en viss ordning och ett visst mönster vilket gör målningen, eller mer korrekt uttryckt, biografien till en fiktiv framställning. Urvalet gör att vissa bitar hängs upp medan andra sätts åt sidan och det är otvivelaktigt så, att det varit möjligt att arrangera elementen efter ett annat mönster eller en annan urvals metod. Den modernistiska biografien utgör ett litterärt verk där ingen verklig sanning existerar. Författaren överför sina egna upplevelser: "...den döde blir levande för mig själv som författare, han ställer frågor till mig och ställer mig till ansvar" (Nilsson 1992:6). Det påträngande nuet blir till ett raster för historien i ansträngningen att även finna samband och orsaker i det slumpmässiga – slutprodukten måste vara trovärdig och uppvisa en inbyggd logik. Problematisk i sig är också den ofrånkomliga föreställningen om huvudpersonens betydelse – uppenbar i äldre historiesyn där stora män skapade historien och fortfarande en utgångspunkt som inte den mest kritiska biografiskrivare kan svära sig fri ifrån. En grundläggande princip inom biografiskrivandet är att stå emot den porträtterade – att bli en deltagande observatör med dilemmat att vara involverad och samtidigt icke-involverad (Edel 1984:29). Mitt sätt att möta det vetenskapliga grundkravet om objektivitet blev i första hand att låta det empiriska materialet och huvudpersonen tala. Att inte pressa in empirin i en snäv teoretiskt modell utan istället presentera materialet, ställa frågor och när så är möjligt dra mer eller mindre generella slutsatser. "All men and all women, if they keep on in their living come to the repeating that makes it clear to anyone who listens to them then the real nature of them" (Stein 1966:141). I Sartres termer är all apriorism tillbakavisad, det finns ingen målsättning för att "låta händelserna, personerna, handlingarna i fråga ingå i redan färdiggjorda former" (Sartre 1984:36).

Den övergripande frågeställningen – interaktionen mellan det objektiva och subjektiva – har redan introducerats. Individen är aldrig passivt präglad av sin omvärlds sociala, ekonomiska och politiska faktorer utan gestaltar sin värld och påverkar de anonyma samhällsstrukturerna. I Nordenskiöldbiografien styr en *common sense* definition av det objektiva – som något utanför det subjektiva. Det objektivas mångfald reduceras till ett antal grova fält såsom social bakgrund, miljö, intellektuella impulser, händelser, personmöten och resor. Föräldrahem, uppväxt och skolgång utgör *social bakgrund*, en kategori som successivt byggs ut genom *intellektuella impulser*. I det senare fältet rymmes en livslång erfarenhet som gör sig gällande på olika nivåer. Det finns en konkret nivå som kan exemplifieras med faderns (och inte minst broderns) direkta påverkan och styrning. Men det finns också en indirekt påverkan i form av ett intellektuellt klimat – i akademiska kretsar intryck från framför allt Tyskland men också England och Frankrike. Här utgör de litterära influenserna en viktig ingrediens – inte "stora litterära verk" utan de böcker han arbetade med och refererade till. Som externa realiteter blir influenserna till en mosaik av personlighet – åtminstone så länge man är uppmärksam på att en person kan agera på helt skilda sätt i olika kontexter (Clifford 1978:50).

En viktig fråga som måste ställas i beaktandet av Nordenskiölds karriär är varför han misslyckades i Stockholm men sedermera rön te framgång i Göteborg. Vilken roll spelade det liberala politiska och kulturradikala klimatet, Englandsorienteringen, rederiandan och det stora penningflödet i Göteborg? Kan huvudstaden betraktas som ett kulturellt centrum, danat och präglat av en konservativ och byråkratisk elit medan Göteborg hade axlat manteln som ett internationellt handelscentrum som ivrigt sökte en identitet på det kulturella planet? Bekräftelse på dessa hypoteser sökte jag via två kategorier: *miljö* och *personliga möten*. Här beaktades tre typer av miljöer: geografisk, typ storstäderna Stockholm och Göteborg samt Sydamerikas

vildmark; en institutionell miljö, huvudsakligen representerad av museivärlden och Göteborgs Högskola; och, en allmänt orienterad kulturell miljö. Den inhemska geografiska miljön tecknar Nordenskiöld mellan raderna i den stora korrespondenssamling som finns bevarad och intrycken från Sydamerika har han noggrant dokumenterat i sina reseskildringar. Vi har med andra ord tillgång till ett rikt material som kompletteras med samtidsskildringar och sekundärlitteratur i form av historiska och socialhistoriska arbeten. Beskrivningen av museimiljön är inte lika uttömmande men dock tillfredsställande genom Nordenskiölds egna anteckningar och artiklar, kollegornas hågkomster samt årsberättelsernas kliniska information. Beträffande den kulturella miljön intog jag medvetet en starkt nedtonad position – fjärran från kulturdeterminism. Vad jag försökte teckna var snarare än stämmingsbild av normer, värderingar och standardiserat beteende – en social kontextbeskrivning.

Personliga möten domineras av de människor som blev direkt eller indirekt involverade i hans amerikanistiska forskning. Av störst betydelse är de personer som öppnar dörrar, även om de som försökte stänga vägen också hade intressanta motiv. Här möter vi människor ur alla samhällsklasser – vänner och fiender med eller utan pengar, adliga och bildade likväl som "totalt obildade" bönder och fattighjon. "I Göteborgs kulturliv kom Erland Nordenskiöld snart att spela en framträdande roll...i Högskolan blev han ett stort namn...Förbindelser med det praktiska livets folk, hos vilka han fann ekonomiskt stöd för sitt museum, vidgade ständigt kretsen av hans umgänge, hans hem blev en mötesplats där man allt som oftast träffade mörklagda främlingar från mycket exotiska länder, han döpte det själv en gång till Hotel Negro, Svarta hotellet..." (Skottsberg, radioföredrag). I de indianska hyddorna var den fysiska kontakten påtaglig – unga och gamla som lade sig tvärs över hans ben när han skulle sova, och ett och annat "lusigt huvud [som] också försöker att få rum på min huvudgård" (Nordenskiöld 1910:37).

Händelser är den bredaste av alla kategorier – något som inträffar varje dag i ett liv. De kan som Första Världskriget vara av betydelse för alla, som Oktoberrevolutionen 1917 beröra många eller, som giftermålet med snickardottern Olga av vikt enbart för Erland Nordenskiöld. Den återstående kategorien *resor* är entydig i min forskarbiografi. Den kan närmare specificeras som forskningsresor. Dessa var sex till antalet och hade samtliga destination Sydamerika: Patagonien 1899, Chaco-Cordillera 1901-02, Bolivia 1904-05, Bolivia 1908-09, Bolivia och Brasilien 1913-14 samt Panama och Columbia 1927.

Reaktionen på det objektiva har karaktären av subjektiv *output* vilka kan sammanfattas som primärkällorna i levnadsteckningen. Vi har det officiellt subjektiva i form av Nordenskiölds omfattande skriftliga produktion – vetenskapliga monografier, resebrev, reseskildringar, skönlitterära verk, politiska debattartiklar, samlingsbeskrivningar, recensioner, notiser och nekrologer. Ännu närmare det genuint subjektiva är ett rikt arkivmaterial bestående av brev, dagböcker, opublicerade manuskript, lösa anteckningar, samlingsförteckningar m.m. Dagböckerna är (tyvärr) skrivna som *aidé-mémoire* och innehåller sällan några "avslöjande bekännelser" eller skissering av idéer, så det är huvudsakligen genom korrespondensen som jag lärt känna Nordenskiöld djupare. Det primära källmaterialet utgjordes av följande brevsamlingar:

– *Adolf Nordenskiöld* (Kungliga Vetenskapsakademien), överlämnad av friherrinnan Anna Nordenskiöld efter hans död, kompletterad av Erland Nordenskiöld 1903 och av riksbibliotekarien E. W. Dahlgren 1917. Ordad i serier av vetenskaplig brevväxling och familjbrev. Innefattar bl.a. 650 brev och telegram från Adolf Nordenskiöld till hans maka 1862-1900.

– *Anna Nordenskiöld* (Kungliga Vetenskapsakademien), två kapslar brev.

– *Erland Nordenskiöld* (Göteborgs Universitetsbibliotek och Göteborgs Etnografiska Museum), drygt 1.500 brev inköpta från sterbhuset av Göteborgs Stadsbibliotek. Vid Göteborgs Etnografiska Museums arkiv finns en riklig korrespondens adresserad till Nordenskiöld via museet.

– *Arvid Hernmarck* (Kungliga Biblioteket), korrespondens mellan familjen Hernmarck och Erland Nordenskiöld, 1907-1924.

Trots ett till synes rikt källmaterial möter alla biografiskrivare det empiriska materialets begränsningar. För det första finns det störande informationsluckor och för det andra, och ibland ännu mer frustrerande, svarar inte materialet alltid på de frågor man vill ställa. Man är hänvisad åt analogiska resonemang, uteslutningsmetoden och en eller annan motiverad, men likväl vågad, slutsats. Vid enstaka tillfällen är det möjligt att uppfatta bristen på *output* som subjektiv respons – dvs. enligt modellen om att tigandet talar för sig själv. Andra gånger har man tillgång till ett fragmatiskt informationstycke – en åsikt eller uppfattning – utan motivering, utan sammanhang och kanske i direkt opposition till vad som tidigare gjorts gällande. Varje sådant exempel visar att motsägelsen trots allt är en viktig del av varje människas liv.

Genom berättelsen förlopp framträder en rad frågeställningar: I vilken social kontext var Nordenskiöld verksam? Hur påverkades han intellektuellt av sin tids strömningar? Hur var det möjligt att verka som etnograf (antropolog) i ett samhälle som institutionellt och professionellt var underutvecklat? Vilka strategier var möjliga? Vad ville han visa med sin forskning, vilken publik riktade han sig till och hur motiverade han sin forskning nyttomässigt? Vilka förhoppningar och visioner hade han, och vilka var hans begränsningar som forskare och människa? Vilka handlingar och åsikter kan klassificeras som exotism respektive humanism och i vilken utsträckning är det möjligt att se Erland Nordenskiöld som en av sin tids civilisationskritiker?

Såsom varande verksam i en tid av akademisk omdaning blir det oundvikligt att tolka hans arbete och karriär i perspektiv av den svenska antropologins professionaliseringsprocess. En sådan koppling föder nya frågeställningar såsom inhägnande av ett professionellt sakområde, separation av amatörism från professionalism samt institutionalisering av en vetenskaplig disciplin. Vilka av antropologins klassiska frågeställningar – såsom studiet av materiell kultur, social struktur, politisk organisation, sociala fenomen, religion och mytologi – hade mognat och tillskrevs intresse av den dåtida antropologin i ett svenskt och internationellt perspektiv? Blev pionjäranthropologin i Sverige en direkt produkt av det svenska samhället? I vilket förhållande stod den dåtida etnografin eller antropologin till syskondisciplinerna arkeologi, geografi, lingvistik, religionshistoria och psykologi och i hur hög grad hade man lyckats profilera sig som ett från naturvetenskaperna fristående ämne?

Som en av pionjärerna inom den svenska antropologin måste alltså Erland Nordenskiölds liv inte enbart ställas i generell relation till tid och rum utan också specifikt till denna disciplins framväxt och etablering. Traditionellt har debatten förts i termer av inom- och utomvetenskapliga faktorer, dvs. att diskutera ämnets historia utifrån teori och metodutveckling, alternativt att betona utomvetenskapliga faktorer såsom samhällsutveckling, politik, organisatoriska aspekter etc. Genom att använda en mycket bred definition av termen profession har sociologen Andrew Abbott i sitt arbete *The Systems of Professions* (1988) kommit förbi polariseringen av inom- och utomvetenskapliga faktorer och istället betona interaktionen på tre generella nivåer: professionssystemens förankring i dess arbetsuppgifter, professionernas interna differentiering och de större sociala krafter som påverkar professionernas utveckling. Det centrala

fenomenet är länken mellan arbetsuppgiften och den professionelle utövaren och för att ingående studera professionaliseringsprocessen måste man analysera "...how this link is *created in work*, how it is anchored by *formal and informal social structure*, and how the *interplay of jurisdictional links between professions* determines the history of the individual professions themselves" (Abbott 1988:20). Nordenskiöldsbioografin rör sig på dessa tre nivåer – gott och väl den första halvan av Erland Nordenskiöld's karriär utgörs av kampen för att muta in ett professionellt område och etablera en ny forskarposition – att differentiera den väletablerade naturvetenskapen och skapa ett nytt sakområde. Museet blir den arena som möjliggör denna utbrytning – den institution som ger etnografin asyl och chansen att söka sig fram längs nya stråk.

Transformationen av etnografin från en "praktisk" kunskap till en abstrakt "symbolisk" kunskap realiserades med skeppsredare Daniel Broströms donation till en personlig professur i "allmän och jämförande etnografi". Med denna installering, och med motsvarande för A. L. Romdahl i konsthistoria 1920 och för Carl Skottsberg i botanik 1931 förverkligades en gammal tanke om högskolans samarbete med andra kulturinstitutioner. Erland Nordenskiöld hade gjort etnografin till en vetenskaplig disciplin vid Göteborgs Högskola – dock bara temporärt. Den samhälleliga förankringen var inte tillräcklig och sedan Broström förolyckats i en bilolycka 1925 och Erland själv avlidit 1932 befann sig etnografin tillbaka i museilokalerna.

Inmutningen av ett forskningsområde är ett fält med god teoretisk förankring inom den sociologiska disciplinen – vi finner allt ifrån schematiskt uppställda professionaliseringskriterier till detaljanalyser av strategier, monopolisering och imperiebyggande. Men trots att sociologin har en långvarig tradition med rötter hos Durkheim och Weber, fick diskussionen kring vetenskapens evolutionära eller revolutionära struktur en nödvändig livsinjektion med publiceringen av Thomas Kuhns kontroversiella *The Structure of Scientific Revolutions* 1962 (i synnerhet om man använder paradigmbegreppet som ett analysbegrepp och inte som faktisk realitet). Sedan dess har den akademiska professionaliseringsprocessen, och framförallt den egna disciplinhistoriken berikats med analyser ur en rad olika infallsvinklar. En generell och allmänvetenskaplig modell för vetenskaplig professionalisering presenterades 1985 av de danska vetenskapssociologerna Gregersen och Köppe. Schematiskt framställd bygger framväxten av en vetenskap på det successiva uppfyllandet av sex kriterier: 1) inmutande av ett specifikt sakområde; 2) framväxandet av ett begreppssystem; 3) etableringen av en metodtradition; 4) konstituering med bortfall av amatörism; 5) institutionalisering med ämnets administrativa uppbyggnad och åtskillnad av forskning och undervisning samt 6) beaktande av vetenskaplig etik och normer för disciplinens praktiska användning (Gregersen & Köppe 1985:32-33). Samtliga av dessa kriterier påbjuder inslag av strategier och maktrelationer – uteslutningsmekanismer vilka betonats i talrika studier. Frank Parkin har utvecklat det av Weber myntade begreppet social inhägnad – konkurrensmässigt begränsande av resurser och möjligheter där inghägningens språk blir till maktens språk (Parkin 1979:5). "Professionalization itself may be understood as a strategy designed, amongst other things, to limit and control the supply of entrants to an occupation in order to safeguard or enhance its market value" (ibid:54). I det vetenskapliga sammanhanget vilar uteslutningsstrategierna i hög grad på tillgången av specialiserade kunskaper:

Those who share that knowledge are the bearers of specific conventions, share a sense of identity, and make a claim to social esteem and social honour; hence they constitute a particular type of status group. Those who do not hold that knowledge are declared inferior outsiders, deemed ineligible for specific opportunities

(Murphy 1988:17).

Resonemanget har empiriskt fullbordats med Pierre Bourdieus studier *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste* (1984) och *Homo Academicus* (1988) där hierarkier och maktrelationer omsätts i termer av tillgång och brist på kulturellt respektive ekonomiskt kapital. Specialiseringen drivs framåt med åtskillnad av experter från amatörer, grundandet av specialistskolor och transformeringen av intellektuella till akademiker (Mills 1966:47). I övergången från allmän kunskap och skapande av yrkesprofessioner till vetenskaplig professionalisering blir bedömning och värdering av forskning och forskningsförslag central. Den japanske vetenskapshistorikern Shigeru Nakayama konstaterar med naturvetenskapen som typämne att bedömning sker inomvetenskapligt av kollegor, att värderingen består i rent kunskapsintresse, att individuell konkurrens utgör bedömningsmotivet, att belöningen utgörs av personliga utmärkelser och att bedömningskriteriet hävdar objektivitet och allmängiltighet (Gesser 1990:91). I en empirisk studie av forskarutbildningen inom ämnena historia, statskunskap, kulturgeografi och ekonomisk historia kommer emellertid inte historieprofessorn Birgitta Odén fram till samma slutsats. Visserligen bedöms forskare av sina kollegor och vägleds av autonomiideal och inte av serviceideal men deras utbildning rymmer samma etiska och tekniska moment. "Det finns således ingen anledning att betrakta professionalisering av forskare som något fundamentalt avvikande i förhållande till utbildning av professionella yrkesutövare" (Odén 1991:7-8).

Under alla omständigheter framstår etableringen av det moderna universitetet som den viktigaste externa faktorn. Den professionella kunskapen har därmed kunnat reducera sin praktiska betydelse och hävda sitt symboliska värde (Abbott 1988:54). De professionella utövarna strävar efter att uppnå vissa mål eller kriterier vilket sker genom rationella strategier. Man skapar social och kulturell kontroll över ett utövningsområde – jurisdiktion om vi återgår till Andrew Abbotts termer. Till värden utanför universitetet uppstår ett institutionsklientförhållande där "...the social control arises in active claims put forth in the public, legal, and workplace arenas" (ibid:86). Internt genererar det successiva uppfyllandet av kriterierna i sin tur makt i form av uteslutningsmekanismer, hierarkier och maktrelationer. Utvecklingen (oavsett evolutionär eller revolutionär) tecknas som process där forna tiders vetenskapliga kallelse har omformats till en legitimerad yrkesroll. 1700-tals forskaren var den utvalde, en benådad, och fungerade i samhället på samma sätt som en konstnär. Forskning var inte något som man kunde lära sig – det var en individuell kreativitet. Först när det humboldtska universitetsidealet slog igenom vid Berlinuniversitetet uppkommer det ett krav på anställda professorer att utveckla metoder för utbildning av nya forskare. Inledningsvis var detta en utbildning av elitisk karaktär där mästaren arbetade tillsammans med en liten utvald skara av lärjungar (Odén 1991:18-19). Av stor vikt så småningom blev den inomvetenskapliga gränsdragningen – disciplinens profilering och kontrastering mot andra vetenskapsdiscipliner. Tyskland var föregångsnation och skillnaderna mellan kulturvetenskap och naturvetenskap framträder klarare när de senare "utvecklades empiriskt, experimentellt och hypotetiskt-deduktivt i riktning mot generell teoribildning" (ibid:21). Samhällsvetenskapernas kamp för sin egen existens blev på flera håll lång och bitter – inom amerikansk antropologi exemplifierat med den över tre decennier utdragna *nature-nurture* kontroversen. Den franska sociologins utveckling uppvisar ett snarlikt mönster – en successiv frigörelse och markering från konst och litteratur, filosofi, historia och psykologi (Lepenes 1988:51ff). Den processartade avgränsning med institutionell uppbyggnad och anpassning har av sociologen Shils illustrerats som koncentriska cirklar där kärnan, den rudimentära institutionaliseringen, grundlades av Emile Durkheim (Shils 1970:777). Den

tidshistoriska lokalisering som arbetet koncentreras till har inom samhällsvetenskaperna vidare betecknats som den kritiska perioden (1900-1935) – indikerande dels tendensen till kritik av tidigare gjorda övergeneraliseringar och dels tendenserna till inomdisciplinär specialisering (Penniman 1970:181).

Om successivt uppfyllda vetenskapskriterier utgör riktlinjerna i det vetenskapsteoretiska makroperspektivet, så framstår de mindre framgångsrika idéerna och uppslagen som en väsentlig del i mikroperspektivet. Det man strävade efter men aldrig lyckades genomföra. De strategiska mål som då ansågs vara betydande men som i ett längre tidsperspektiv har visat sig vara av underordnad betydelse. Det som jag genom Gruber inledningsvis lät efterlysa: sökandets process. En mikroanalys av *science in the making*. För att förstå en vetenskapsdisciplins utveckling måste vi gå bortom de objektivt ställda kraven – söka en kunskap som berättar hur man tänkte och agerade socialt som vetenskapsman, vad man sökte efter i sitt empiriska material, vilka strategier man använde dels för att motivera sin egen existens som forskare och dels för att göra sin disciplin samhälleligt förankrad.

*

Med Erland Nordenskiöld som centralgestalt har vi en möjlighet att detaljstudera den andra generationens antropologiska forskning och den egentliga institutionaliseringen av disciplinen. Vi befinner oss i ett land präglad av moderniseringsvågor, det gamla bondesamhällets slutgiltiga övergång till ett industrisamhälle. Vi möter en nation som inför socialismens och amerikanismens hot försöker bygga upp en nationell identitet där vetenskapsmän och upptäcktsresanden blir den nya tidens nationalhjältar. Ett litet Sverige i skuggan av den stora världen – en global tillhörighet som plötsligt blev till en skrämmande erfarenhet genom Första Världskriget. Det mesta ter sig främmande från den vardag som vi själva möter – och vad annat kan förväntas än att också rollen som vetenskapsman var radikalt annorlunda. Fältarbeten och deltagande observationer i vår mening existerade inte i Europa före 1910 och arbetet på fältet var huvudsakligen inriktat på insamling av museiföremål. Den tidiga antropologin kan i många avseende jämföras med tidningsjournalistik – det gällde att samla information, jämföra och analysera. Inslaget av exotism upplevs som ständigt närvarande, men en sådan förklaring är inte tillräckligt för att förstå förkärleken till det ovanliga och egendomliga. Vi får inte glömma den inbyggda logiken i sökandet efter det annorlunda – det som gav dåtidens vetenskapsman en möjlighet att testa sina lagar, teorier och idéer på en ny verklighet.

Biografiskrivarens möte med Erland Nordenskiöld blev till en bekantskap med en naturvetenskapsman som tog steget över till samhällsvetenskap utan formell utbildning. En man som skapade sin egen professionella tillvaro, en Don Quijote i kamp med väderkvarnar. En gravplundrare med samvetsqual, en civilisationskritiker, en upptäckare som sprudlade av liv när han färdades på stigar i områden som ingen vit man tidigare hade vågat beträda. Samlaren och museimannen, men också en människa i möte med människor i främmande land. Som vetenskapsman var han nytänkande – ständigt öppen för nya teorier och metodologisk pluralism. Det var en man som satte sitt mål högt utan att gå genvägar. Han var djärv, nästan impulsiv i sin forskning och tvivlade aldrig för en sekund på att hans vetenskapliga rön hade en plats i folkbildningsprogrammet för de breda massorna. Specialisternas specialist, som mer än en gång betonade att det enda som var av intresse var indianerna och museet.

Litteratur

- Abbott, A. 1988. *The Systems of Professions: An Essay on the Division of Expert Labor*. The University of Chicago Press. Chicago & London.
- Bourdieu, P. 1984. *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. Routledge & Kegan Paul. London.
- Bourdieu, P. 1988. *Homo Academicus*. Polity. Cambridge.
- Clifford, J. 1978. "Hanging Up Looking Glasses at Odd Corners: Ethnobiographical Prospects". I *Studies in Biography*, edited by Daniel Aaron. Harvard University Press. London.
- Edel, L. 1984. *Writing Lives: Principia Biographica*. W. W. Norton & Company. London.
- Ekholm, K. & Friedman, J. 1980. "Towards a Global Anthropology". I *History and Underdevelopment*, edited by L. Blussé, H. L. Wesseling & G. D. Winus. Leyden Centre for the History of European Expansion. Leyden.
- Gesser, B. 1990. "Kunskap som makt". I *Praktikgrundad kunskap: Uppsatser om vård och undervisning*, red. av G. Bergendal. Studentlitteratur. Lund.
- Goosch, P. 1993. "Knud Rasmussen". I *Antropologiska porträtt*, red. av C. Lindberg. Studentlitteratur. Lund.
- Gregersen, F. & Köppe, S. 1985. *Videnskab og lidenskab: Om humanioras videnskabsteori, videnskabsteori, videnssociologi, videnskabshistorie og samfunds-maessighed*. Tiderne Skifter. Köpenhamn.
- Gruber, J. 1966. "In Search of Experience: Biography as an Instrument for the History of Anthropology". I *Pioneers of American Anthropology*, edited by June Helm. University of Washington Press. Seattle & London.
- Huntford, R. 1988. *Amundsens bilder*. Bonnier Fakta Bokförlag AB. Stockholm.
- Lepenes, W. 1988. *Between Literature and Science: The Rise of Sociology*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Lindberg, C. 1993. *Antropologiska porträtt*. Studentlitteratur, Lund.
- Lindberg, C. 1995. *Erland Nordenskiöld: en antropologisk biografi*. Lund Studies in Social Anthropology, Vol 5. Lund.
- Lindberg, C. 1996. *Erland Nordenskiöld: ett indianlif*. Natur och Kultur, Stockholm.
- Lindberg, C. 1997. *Antropologiska porträtt 2*. Sociologiska institutionen, Lund.
- Lowenthal, D. 1990. *The Past is a Foreign Country*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Mills, C. V. 1966. *Sociology and Pragmatism: The Higher Learning in America*. Oxford University Press. New York.
- Murphy, R. 1988. *Social Closure: The Theory of Monopolization and Exclusion*. Clarendon Press. Oxford.
- Nilsson, I. 1992. "Biografen och självbiografen". *Vest*, Nr 1.
- Nilsson, J. O. 1994. *Alva Myrdal: en virvel i den moderna strömmen*. Brutus Östlings Bokförlag Symposium. Stockholm.
- Nordenskiöld, E. 1910. *Indianlif*. Albert Bonniers Förlag. Stockholm.
- Odén, B. 1991. *Forskarutbildningens resultat 1890-1975*. Lund University Press. Lund.
- Parkin, F. 1979. *Marxism and Class Theory: A Bourgeois Critique*. Tavistock Publications. London.
- Penniman, T. K. 1970. *A Hundred Years of Anthropology*. International Universities Press, Inc.

New York.

Sartre, J-P. 1984. *Till frågan om metoden*. Arkiv Förlag. Lund.

Shils, E. 1970. "Tradition, Ecology, and Institution in the History of Sociology". *Daedalus*, Fall.

Shortland, M. & Yeo, R. (eds) 1996. *Telling lives in science: Essays on scientific biography*. Cambridge University Press. Cambridge.

Skottsberg, C. "Mina minnen av Erland Nordenskiöld", radioföredrag. Manuskript: Göteborgs Etnografiska Museum.

Stein, G. 1966. *The Making of America*. Something Else Press. New York.

Söderqvist, T. 1992. "Att skriva interaktiv forskarbiografi". *Vest*, Nr 1.